

vješće ob urednovnom djelovanju Upravnog odbora županije varaždinske, kr. županijske i područnih joj kr. kotarskih oblasti za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1912. Tisak Stiflera u Varaždinu; — 15. Varaždinski vjestnik, god. III, br. 36., od 3. IX 1892.

A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF THE STATE OF HEALTH
OF THE POPULATION IN THE DISTRICT OF VARAŽDIN AT THE BEGINNING
OF THE XXth CENTURY WITH SPECIAL REFERENCE TO THE OCCURENCE
OF SOME INFECTIOUS DISEASES

Gustav PIASEK

Information and the epidemiological situation presented in the paper have helped us to find out, incompletely, about the health status of the population inhabiting the region of Varaždin district at the beginning of our century. In Varaždin district, there were also health communities independent or associated with their own physicians. The two important district regulations were passed at that time: orders of the right for free poor people treatment supported by financial resources of the associated health communities from August the 7th, 1907; and health-sanitary regulation on hygienic conditions of the public objects from December the 10th, 1907.

Influenza, a disease we write and warn about still every year, is nothing new for the mentioned area. We find constantly data on its more or less severe presence. Malaria was reported as an endemic disease of those parts of the country; so, we can have, at least, an idea of the public sanitation and condition of the terrain, in general. In addition to infectious diseases, which still exist although some are slowly disappearing, there were cases of variola in 1902, 1904 and 1911. At the end of the last century, diphtheria was successfully treated by Behring's anti-diphtheric serum in the district of Varaždin. The people bitten by rabid dogs, or some animals suspected of being rabid, were sent to Pasteur Institute in Budapest for treatment, but not until 1907, although the district authorities had brought about the free treatment of rabies for the poor people already in 1892.

The puerperal fever and erysipelas were registered in 1907 for the first time, anthrax in 1908, tetanus and blennorrhoea of infants in 1910, while the cause of typhoid fever (which constantly appears in the mentioned area) was verified in 1911 for the first time.

From year to year, there were more and more registered infectious diseases, so in the district of Varaždin cholera and meningitis were registered in 1911, while the first patients suffering from poliomyelitis were recorded in 1912.

A very impressive fact was the accurate registration of the infectious diseases' trend: morbidity, mortality and the following of cases even in the smallest village. Trachoma was a great problem. It took root endemically, and results of treatment were very bad.

The data on health condition are very poor, in general, as well as data on health staff.

JOVAN JOVANOVIĆ ZMAJ KAO LEKAR

Dušan MIŠKOV

»Prevrćući prašne knjige, prašne knjige i hartije...« u potrazi za za-beleženim stvarima od samog Jove Jovanovića Zmaja i o svemu što je o Zmaju pisano kao o lekaru nailazimo na vrlo oprečna mišljenja. Opšte uverenje je bilo da je Zmaj (slika 1) pesnik progutao Zmaja lekara. Naš istoričar medicine dr Rista Jeremić čak tvrdi da Zmaj nije bio dobar lekar, da se slabo snalazio u medicini, da je medicinu počeo studirati kasno i još razne druge stvari, iz čega bismo mogli steći uverenje da je Zmaj bio slab lekar i slabo poznavao medicinu. Simo Matavulj, koji nije bio lekar, bio je mišljenja da je Zmaj bio nepraktičan kao lekar i da nije mogao da prosperira kao lekar.

Nothnagel, veliki Zmajev prijatelj i veliki titan medicine, rekao je u svoje doba da samo dobar čovek može biti i dobar lekar. Ako pođemo od te činjenice iz celog opusa Zmajevog kako kao pesnika tako i kao lekara, oseća se jedna jako plemenita ljudska figura, a takođe iz zapisa savremenika znamo da je Zmaj bio meka srca, golubjeg srca, kao što je rekao njegov savremenik dr Laza Stanojević. Zmaj je bio spreman svakom da oprosti, sve da zaboravi, uvek spreman da se žrtvuje i da sve da od sebe (ne računamo nekoliko njegovih ispada staračke su-jete pred kraj života kada je nekada vrlo violentno reagovao na napade, ali i to je bila više verbalna reakcija nego neka smišljena akcija).

Veliki čovekoljubac, Zmaj je svakom čoveku, pa i bolesniku prilazio iskreno, toplo, ljudski, s najboljom željom da svakom čoveku pomogne. Što u ono doba razvoj medicine nije bio na današnjoj visini i što medicina nije pružala ono što danas pruža, nije bila Zmajeva krivica. Tuberkuloza koja je harala u XIX veku pogodila je skoro celu Zmajevu okolinu. Od nje su umrli Zmajevi prijatelji Stanko Vraz, dr Jovan Andrejević-Joles, Branko Radičević, Julije Radišić, od nje je bolovao i njegov pobratim Đura Jakšić i ista ga je i pokosila u zrelijim godinama. Od tuberkuloze umrla je i njegova žena Ruža, njegovo petoro dece, njegova brojna dalja familija, masa njegovih saradnika i prijatelja. Na nekoliko godina pred samu smrt, od tuberkuloze su mu umrle i njegove dve po-čerke Maca i Anka, pa se od toga udarca Zmaj više nije ni oporavio. On je bio posmatrač i saučesnik u svim tim tragedijama. Kako je mnogo ranije rekao u svojim »Đulićima uveocima«: »Pitam sebe, zar joj nemaš leka?« Ondašnji razvoj medicine i slabo znanje o tuberkulozi nije Zmaju omogućilo da nešto efikasno preduzme.

Slika 1. — Jovan Jovanović Zmaj. Portret Novaka Radonića iz 1854. godine.

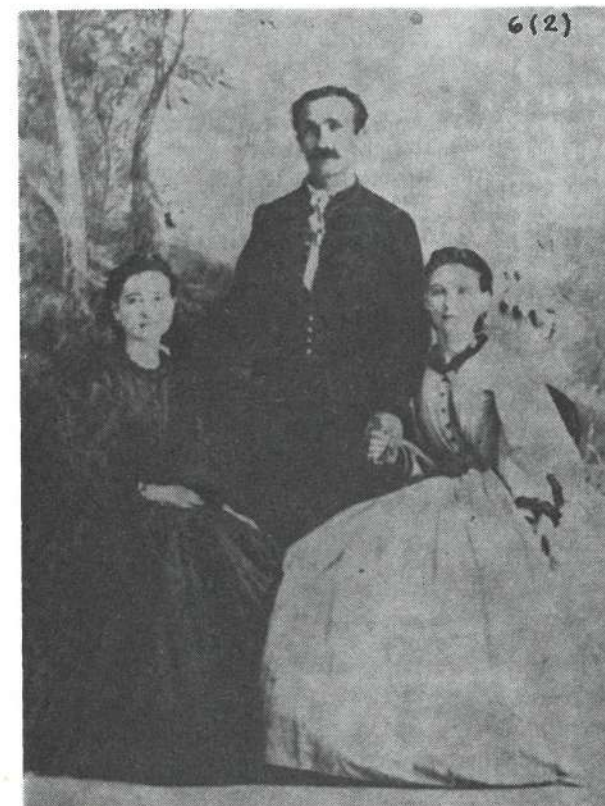
S druge strane, njegovo gledanje na medicinu rezultiralo je iz njegovog fizičkog habitusa. Danas već u nauci izučavanje patografije pojedinih ljudi daje nam jasnu sliku puta i motiva u pojedinih ljudi za njihovo delovanje i stav prema izvesnim stvarima. Zato na prvom mestu da pogledamo kako je bilo u njegovoj porodici. Roditelji Zmajevi, otac Pavle (1799—1858) i majka Marija rođena Gavanski (1815—1850), izgleda, umiru mladi takođe od tuberkuloze. Sinovi njihovi Jovan (Zmaj), drugi po redu Petar (umire kao dečak od 5 godina), Kornel, Đura i Kosta, iako su dočekali zrelo doba umiru relativno mladi; najmlađi brat Kosta ga je jedino preživio. Sestra Jarmila umire kao dete verovatno od tuberkuloznog meningita. Smrt majke u 35. godini jedino se može objasniti da je bolovala od tuberkuloze. Očeva sestra Katarina udata Nešković i njena ćerka Pava umrle su 1861. godine od tuberkuloze.

Zmaj se posle svršenog gimnazijskog školovanja upisuje na univerzitet 1851. godine, i to na prava u Beču. Tu će se sresti s Miletićem, zatim s Brankom Radičevićem koga je pohodio u bolesti i prilikom smrti Brankove; Ilija Vujić, Zmaj, Miletić i Mihajlo Polit nosili su umrlog Branka na groblje prilikom sahrane. Zmaj nije drugovao s Brankom, kako je

sam rekao, iako ga je dobro poznao. Branko na njega nije obraćao naročitu pažnju. Za vreme svojih studija u Beču do 1854. godine stanuje sa svojim pobratimom Đurom Jakšićem. Prijateljstvo s Đurom, kao i s Miletićem ostaće do kraja života. Đura je umro u Beogradu 1878. Zmaj kao lekar već je tada radio u Beogradu i prisustvovao je Đurinoj smrti.

Letnji semestar 1855. godine Zmaj upisuje na Univerzitetu u Pragu, stanuje u istoj sobi sa Andrejevićem-Jolesom. Zajedno studiraju Heine-a i verovatno dele i tuberkulozu, kao i sobu, jer imamo podataka — kako je zabeležio Mihajlo Polit — da je Joles već ranije kao student u Beču bio ozbiljno bolestan i pljuvao krv. Sledeći semestar upisuje u Pešti, sreće se s Jakovom Ignjatovićem i, kako je tada zabeleženo, banči po kafanama i raznim podrumima da su se drugovi već zabrinuli za njegovu budućnost. Laza Kostić ga opisuje iz toga doba kao simpatičnog i lepog mladića, graorastih očiju, upadljivo blede kože, sa zagasitom kosom, srednjeg rasta. Biće da je Zmaj već tada bolovao od tuberkuloze koja će ga docnije pratiti do kraja života.

Sve do 1861. godine Zmaj se bavi isključivo literaturom, ali nigde nije uposlen, provodi dane u društvu veselih svojih drugova po kafanama. Jer, tada se pilo mnogo i svakodnevno. To je doba kada je Đura boravio

Slika 2. — Zmajeva Ruža (u svetlom odelu) sa svojim bratom i sestrom.

kratko vreme u Novom Sadu i kada su često sedeli kod »Kamile«. Od 1861. godine Zmaj je beležnik u Miletićevom Magistratu. Godine 1862. na Svetog Savu oženio se Eufrosinom-Ružom Ličanin (slika 2) i uređuje šaljivi list »Komarac«. Zmaj je uvideo da se od literature i politike ne može živeti, pa se zajedno s porodicom maja 1863. godine seli u Peštu, gde dobija mesto nadzornika Tekelijanuma i u Pešti uređuje svoj list »Zmaj«, po kome će docnije dobiti ime, zatim dnevni list »Zastavu«. Uporedo sa ovom dužnošću Zmaj se 25. oktobra 1864. godine upisuje na medicinu. Tada je već imao 31 godinu i istu će završiti 1870. u decembru mesecu. U Pešti mu umire sin Mirko 1865. g., kći Tijana 1863. g., Sava 1865. g., Jug 1867. godine (koga je krstio Miletić).

Posle završenih studija Zmaj otpočinje 1870. godine lekarsku praksu u Novom Sadu. Po nagovoru Miletića seli se u Pančevo, gde uređuje »Žižu« i bavi se lekarskom praksom. Ovde mu umire žena Ruža (Eufrosina) ili, kako je on u posmrtnoj listi naziva, Jevrosima. Pred smrt Ruže rodila mu se ćerka Smiljka koja je umrla 22. I 1874. godine u Futogu.

Lekarska praksa u Pančevu mu ne ide naročito dobro, nameravano mesto opštinskog lekara nije dobio, pa se 1872. godine seli prvo u Sremske Karlovce, a zatim u Futog.

Za vreme Ružinog bolovanja Zmaj je ozbiljno bolestan. Pored bolesti duše, on je toliko slab da može da prima bolesnike samo u svojoj ordinaciji, jer ne može da ide u kućne posete. Verovatno mu se zbog uticaja psihičkih inzulta i briga razbuktala stara tuberkuloza. Po mnogim listovima čitamo da se Zmaj izvinjava da nije mogao članak ili list završiti zbog bolesti. Do kraja života Zmaj je bio bolešljiv. Posle Ružine smrti 1872. godine seli se u Futog, gde mu 1874. godine umire Smiljka, a od 1874. pa do 1878. godine živi u Novom Sadu i Sremskoj Kamenici. Ovde kupuje kuću i ovamo će se vraćati 1880, 1889, 1898. i 1901. g., a gde će i umreti 1904. godine, u svojoj dragoj Kamenici. Godine 1890. u ovoj kući će umreti njegov prijatelj Novak Radonić koji je živio kod njega, gotovo o njegovom trošku i njegovom staranju.

Prvo bavljenje Zmaja je u Beogradu od 1878. do 1880. godine. Stigao je još u Beogradu kao dramaturg pozorišta da sahrani i svog pobratima Đuru Jakšića koji je umro od tuberkuloze. Izgleda da se u Beogradu vrlo slabo bavio medicinom, a mnogo više literaturom.

Iz tog doba je i njegova beleška o gradu budućnosti »Higeja«, gde on u stvari daje prevod jednog nemačkog higijeničara, ali su njegove primedbe vrlo vizionarske i danas savremene. Veoma lepim stilom u tom članku koji je objavljen u »Javoru« govori kakva će biti u budućnosti urbanijalna higijena, koje će bolesti nestati, a koje će još uvek biti aktuelne. Tako, na primer, navodi da će nestati boginja, kolere, tuberkuloze, ali da će i posle 100 godina dizinterije još uvek biti, kao i da će bolest narednog stoleća biti rak.

Posle Beograda kratko vreme se bavi u Kamenici, a od 1882. pa do 1888. godine Zmaj je privatni lekar u Beču. Za to vreme uglavnom se bavi medicinom, a uređuje »Neven« i »Javor«, pa imamo podataka iz toga doba kakvi su mu bili prihodi i koliko je zarađivao kao lekar, a koliko

kao književnik. Krajem 1888. godine vraća se u Kamenicu, vrlo brzo prelazi u Beograd kao opštinski lekar, te mu 1892. godine radikalna vlada određuje penziju od 4.000 dukata godišnje. Kao penzioner neko vreme još ostaje u Beogradu i iz toga doba je njegov prikaz u »Srpskom arhivu«, gde govori o jednom slučaju malarije sa splenomegalijom.

Godine 1896. Zmaj je veoma bolestan, verovatno mu se vratila tuberkuloza. Godine 1897. dobija prvi cerebralni inzult, od koga se vrlo brzo oporavlja. Duže vreme proveo je u Beču na lečenju, a imamo o ovom lečenju podataka iz njegovog bečkog dnevnika. Posle ponovnog dolaska kralja Milana u Srbiju Zmaj traži dozvolu da se preseli u Zagreb i da onde uživa penziju.

U Zagrebu 1901. godine umire prvo Maca, a septembra 1901. godine, kada se preselio u Kamenicu, i Anka (slika 3). Maca i Anka su njegove počerke, ćerke njegove »domoupraviteljice«, udovice Marije Kostić. S Marijom Kostić je osnovao novo domaćinstvo i prihvatio njene dve

Slika 3. — Fotografija Maca i Anke. Svojina Zmajevog muzeja, Sremska Kamenica.

kćerke koje je neobično voleo. Kroz ceo njegov bečki dnevnik stalno se spominju Maca i Anka: šta im je kupovao, od čega su bolovale, gde ih je vodio na putovanja, u pozorište itd. Od toga doba od kada je prihvatio Macu i Anku on se gotovo od njih nije razdvajao. S njima je čitao zajedno, vaspitavao ih, radio i cela briga oko porodice kretala se oko toga da Maca i Anka dobiju što bolje vaspitanje, pa eventualno čak i da

postanu glumice, jer su to one želele. Zbog njih se selio u Beč, Beograd i Zagreb da bi bile bliže pozorištu, bibliotekama i jednoj gradskoj, kulturnoj sredini. Posle smrti Mace i Anke Zmaj se nikada nije oporavio od ovog udara. Od 1902. godine ne izlazi iz kuće, nije mnogo zainteresovan za spoljni svet, usamljen i u tišini, kako to »Zastava« javlja, umire iznenada 1904. godine.

O Maci i Anki samo još nekoliko reči. Simo Matavulj naglašava da je Anka svakako Zmajeva ćerka, jer veoma mnogo liči na njega, a verovatno i Maca. Bilo da su njegove prirodne ćerke, ili da nisu, on ih je smatrao svojim, posvetio im poslednjih 20 godina svaki slobodni sat i svu ljubav. Poznati naš javni radnik Voja Kujundžić posetio ga je nekoliko dana pred smrt. Pošto je Zmaj vrlo dugo bolovao, zatražio je da izrazi svoju poslednju želju i napiše da želi da bude spaljen. Većiti optimista, Zmaj koji je posahranjivao svu svoju porodicu i koga je samo preživio najmlađi brat Kosta i njegova »domoupraviteljica« kao generalni naslednik njegov, nije osećao blizinu smrti. Rekao je dr Kujundžiću: »Učiniću to kad se budem približio smrtnom času«. Kroz dva dana je Zmaj i umro.

Ceo njegov život svakako da je uticao na njegove gledanje na medicinu. U medicini se Zmaj više ogledao kao preventivac i vizionar, pa, iako mu se prebacuje da nije bio lekar, iz njegovog medicinskog opusa se vidi da njegov udeo nije bio mali. U »Srpskom omladinskom kalendaru« 1872. godine javio se s prvim člankom iz medicine o spavanju i bdenju »po Klenkeu«. »Domaći lekar« za 1871. godinu donosi njegov članak o hrani uopšte i hrani u našem telu. Isti časopis za 1872. godinu donosi njegov članak »O starima i za stare«. Osnivajući »Neven« vrši neobično značajnu delatnost u opštem i kulturnom uzdizanju i zdravstvenom vaspitanju dece i omladine.

Navodimo samo nekoliko pesama, pa ćemo videti koliko je njegov pesnički rad značajan za zdravstveno prosvetivanje:

O ličnoj higijeni:

Znate l', deco' zašt' sam
Tako lak i prav,
Znate l', zašt' sam uvek
Ves'o, čio, zdrav,

Zašt' i u starosti
Ja izgledam mlad?
Ja ne jedem više,
Neg' što ište glad.

Ja ne jedem jelo
Ni ladno ni vrelo;
Prsa pupčim, širim,
A ne stežem telo.

Ja ne volim sobna
Ni kavezna mraka,

Već sveža vazduha
I čistoga zraka.

Rano ležem, — noću
Neću da zazjavam;
I nikad me sunce nije
Zateklo da spavam.

O higijeni odevanja:

Zapamtite, deco,
Ovaj savet stari:
»Cizma glavu čuva, —
Šubara je kvari«.

(To jest, kad je zima,
Drži toplo noge!
Glava više strada
Od toplote mnoge).

O umerenosti:

Bolest uđe u kuću,
Da s' i ne opaža.
Umerenost, čistoća,
Najbolja su straža.

O prekomernosti:

Jedna kap bi mleka
Muvi dosta bila;
U njojzi se nikad
Ne bi udavila.

Al' lakome muve
Najradije sunu
U more od mleka,
U muzlicu punu.

Ti, što nemaš mere
U svom mladom veku,
Gledni muvu, što se
Udavi u mleku.

Da i mleko škodi,
Ko bi reći mogo!
Al' otrov je, veruj,
Sve, što god je mnogo.

O nezi bolesnika:

»Gospodine doktore,
Zvala sam vas amo,
Lutka mi je bolesna,
Gledajte je samo.
Pipnite joj obraze,
Pipnite joj čelo,
Meni se bar čini:
Užasno je vrelo«.
Doktor sedi ukočen
Sa ozbiljnim mirom,
Pipa bilo lutkino,
Pa drma šeširo:
»Influenca velika,
Al' umreti neće.
Nemojte je ljubiti
Da na vas ne pređe.
Lek ću joj prepisati,
Prašak svakog sata,
Uz to, nek je protrlja
Vaša baba Nata.
Limunadu pravite
U vel'kim čašama,
Ako joj se ne pije,
Vi popijte sami«.

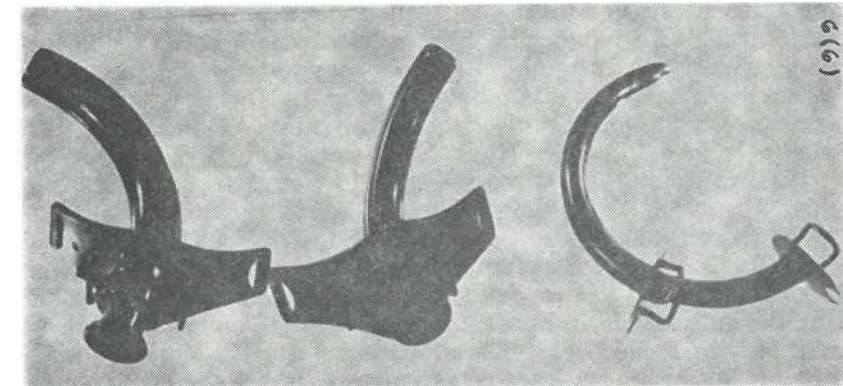
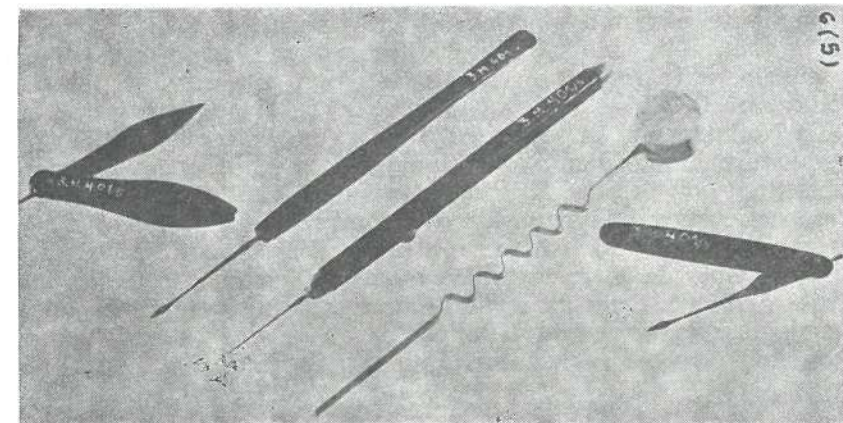
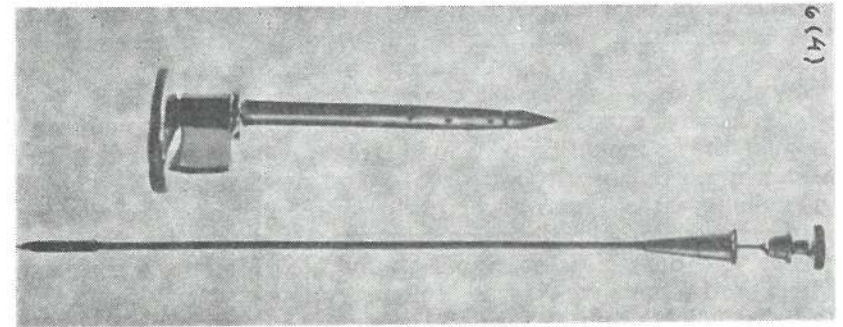
U »Nevenu« u rubrici »Raznolije« donosi članak o kratkovidosti. Drugi članak u »Raznolijama« je u koprivi, gde govori o koristi koprive za ishranu i razvoj dece. Dalje srećemo: »O kafi«, »O škodljivom vazduhu«, »O začinima«, »O mleku«, »O trovanjima hranom«, »O jabuki kao hrani«. Docnije će se javiti s još nekoliko članaka: »O štucanju«, »O limunovom soku«, »O gimnastici«, »O spaljivanju mrtvih«. Pod rubrikom »Opasno je ne znati« govori o vrućem jelu, o krvarenjima, o čuvanju zuba, o praznoverju. Na kraju da spomenemo i njegov članak u »Srpskom arhivu« o malariji.

Značajno je da je Zmaj nekada delovao nadahnuto čisto pesnički, kao u pesmi »Bolno čedo«, a nekada pedagoški i umiravajući, što svedoči i poznati stih:

A znate li zašto ne plače Mileva?
Jer se boji jadna da ne čuju creva,
Da ne čuju creva od tri hvata,
Da su i na prstu otvorena vrata.

Govorilo se i govori da je Zmaj bio slab lekar. Toga je mišljenja čak i Mladen Leskovac koji je analizirao i obradio njegov bečki dnevnik. Taj njegov bečki dnevnik, ako ga čita jedan lekar, daje sasvim drugi utisak. Zmaj je u Beč pošao s namerom da osnuje jedan sanatorijum. Sredstava za to nije imao dovoljno, pa je odredio u svom stanu dve sobe u koje je primao pacijente koji su dolazili iz južnih krajeva da se leče u Beču. Ove svoje pacijente uglavnom je privodio raznim medicinskim

autoritetima u Beču, kao što su bili: Schrötter, Kaposi, Alberth, Benedict, Banberger, Nothnagel, Svetlin, Braun, Billroth, Ulzmann i Chrobak. Kao što vidimo, nekoliko veoma značajnih pregalaca medicine za ono vreme.

Slike 4-6. — Zmajevi instrumenti. Svojina Zmajevog muzeja, Sremska Kamenica.

Za osam godina rada sa ovim poznatim lekarima Zmaj je svakako proširio svoje znanje i, kao što vidimo, nastojao je da se umnogome uzdigne. Tako, iz njegova dnevnika vidimo da je posećivao Lekarsko društvo u Beču, a takođe da je često posećivao i neka značajna predavanja i svetkovine na Univerzitetu. Dalje vidimo iz njegovog dnevnika da je imao i pacijenata Srba i Nemaca, da su njegovi prihodi bili koje je zaradio kao lekar od oko 700 do 1.200 forinti. Od tih prihoda 130—150 forinti godišnje zaradio je od pacijenata nesrba. Razume se, sa ovim приходima nije mogao da živi u Beču, već je 50% svojih troškova podmirivao od svog književnog rada. Iz činjenice da je bio vrlo često zvat kod preloma nogu ili ruku i da je stavljao gipsane zavoje i prosecao apscese vidimo da se Zmaj bavio hirurģijom, i to vrlo uspešno, jer u njegovom dnevniku vidimo podatke o povoljnom ishodu lećenja ovih bolesnika. Dalje iz dnevnika vidimo da je vrlo često zvat i kod nesrba radi difterije. Imamo podataka da je samo jedno dete umrlo koje je on lećio. Neke nemaćke i jevrejske porodice, iako ne mnogobrojne, celo vreme su bile zadovoljne sa Zmajem kao domaćim lekarom i obnavljale su svoju pretplatu za godinu dana kod Zmaja za vreme celoga njegovoga bavljenja u Beču. Mnoge Srbe lećio je i od veneričnih bolesti, što govori da su neki dolazili njemu ne radi konsultacije u Beć, nego radi lećenja. Za napred pomenute pacijente nemamo podataka da je konsultovao bećke stručnjake; radio je sam, i to vrlo uspešno. Mnogi od pacijenata koji su dolazili radi lećenja u Beć i koji su tražili Zmajevu intervenciju bili su često komplikovani i teški slućajevi. Tako, u njegovom dnevniku vidimo da je vodio Nothnagel-u, Benedict-u i Banbergeru bolesnike koji su болоvali od hemoptoje. Ne nalazimo da Zmaj nije znao o ćemu se radi, pošto je tuberkuloza uvek bila prisutna u njegovoj okolini. On je tražio leka svojim pacijentima od vrhunskih stručnjaka, a leka tada nije bilo, niti su ga znali vrhunski stručnjaci, niti ga je znao Zmaj. Nailazimo u njegovom dnevniku da je postavio dijagnozu da se radi o raku, pa tek onda bolesnike vodio istaknutim stručnjacima radi potvrde, ili recimo da je već postavio dijagnozu kod Milećia, pa ga je smestio radi potvrde dijagnoze kod Svetlina u sanatorijumu.

Iz njegovog bećkog dnevnika moće se zaključiti da je kao lekar uživao poverenje mnogobrojnih pacijenata koji su dolazili u Beć da im Zmaj preporući lećenje i vrhunske stručnjake od kojih će biti lećeni. Pacijenti su dolazili iz Novog Sada, Bećeja, Kikinde, Temišvara, Bele Crkve, Mitrovice, a naroćito iz Panćeva. Mnogo pacijenata je dolazilo iz Bosne, i to kako Srbi, tako i znatan broj muslimana. Iz Hrvatske su dolazili njemu pacijenti iz Broda, Osijeka i Dubrovnika. U dnevniku je zabelećeno da je lećio ćak i neke Ruse iz Kijeva i Odese. Od tadašnjih znaćajnih ljudi iz dnevnika vidimo da je lećio Svetozara Milećia, Peru Todorovića, Jovana Ristića, Gigu Geršića, gospođu Dunderski i gospođu Natošević. Pored pacijenata, bećki dnevnik nam svedoći da su Zmaja u Beću posećivali sledeći: Štrosmajer, dr Milan Ambruš (znaćajni politićki radnik u Hrvatskoj, a isto tako i znaćajan lekar, sledbenik Roberta Koch-a), porodica Brlić iz Broda (poznati Ilirci), Tripun Radonićić biskup kotorski, Nikola Pašić, Petar Karađorđević, vojvoda Marko Vrbica, prof. dr Vojislav Subbotić, dr Laza K. Lazarević, dr Petar Miljanić lekar iz Crne Gore, Uroš Predić, Mina Vukomanović, Miša Dimitrijević, kao i

Milećieva porodica iz Novog Sada. U dnevniku je zabelećeno da ga je u stanu posećivao i Nothnagel.

Za vreme svoga putovanja iz Beća u Crnu Goru Zmaj spominje svoj boravak u Splitu (gost kod Bakotićevih), u Šibeniku (sastanak s Markom Carom i dr Bulatom i nekim Metlićićem), u Kotoru (sastanak s Vukom Jeftovim, Markom Purkovićem).

Iz svega se moće zaključiti da je Zmaj imao širok krug poznanika Jugoslovena, a takođe se moće zaključiti o njegovoj znaćajnoj društvenoj i javnoj angaćovanosti, što mu je svakako onemogućavalo da se potpuno posveti medicini.

6(8)

<p>Pr. Nitrat Argenti Gramm unam <u>1'00</u></p> <p>Aque dest. Gramm triginta</p> <p>Glycerine Quiddas 15</p> <p>M.Dad vitr. nigrum</p> <p>S. Za tussu curate</p> <p>16/7 1876</p>	<p>Pr. Kali chlorici Gramm duo 2 00</p> <p>Fordi pur. Centigramm octo 0 08</p> <p>Glycerina Gramm octoginta 80 00</p> <p>M.Dad vitr. nigrum</p> <p>S. Za moraxa</p> <p>16/7 1876</p>
--	--

2/7 zobanobit

Slike 7—8 — Zmajevi recepti iz vremena obavljanja prakse u Novom Sadu. Svojina Rukopisne zbirke Matice srpske.

Mnogobrojna njegova zaostavština u receptima govori takođe da je bio u tokovima ondašnjih terapijskih stremljenja (slika 7, 8, 9, 10 i 11).

6(9a) M. 10. 654
*Agua destil. cocta et in vase
 clauso frigefacta*
 59. *Unc. Troy*
Ammoniac gas hydrosulfuratum,
quod in absorbetur.
D. in vitro opist. vitr. bene clauso
Signa: aqua hydrosulfurata.
Rest 10/10 866.
J. Jovanović

6(10)
Thymoli
Acid. benzoici
Tract. Eucalypti
Alcohol. absoluti
M. Gaulther.
R. Mentha pip.
ad guttas 20.

6(9b)
*Karlsruhe y Leibaruch der
 'Gerichtlichen Medicin'*
von
Dr. F. M. Schürmayer
(op. 12125)
E. J. J. J. J.
in Karlsruhe op. 7. Karlsruherstr.

*Ad. 100 kaf. karute y 10
 raze vode za oči.*
22/VI 861
J. J. J. J.

Slika 9. — a) Zmajev recept iz vremena njegovog bavljenja u Beču; b) zabeleška na poledini istog recepta. Iz Rukopisne zbirke Matice srpske.

Slika 10. — Zmajev recept iz vremena obavljanja prakse u Beogradu. Svojina Zmajevog muzeja, Sremska Kamenica.

Još nekoliko reči o Zmaju kao liričaru, pošto je to veoma značajno, jer se Zmaj pesnik stalno dopunjava sa Zmajem lekarom, a ne kao što se ranije mislilo da je Zmaj pesnik progutao Zmaja lekara. Dugo se ras-

pravljalo ko je naš najveći liričar: Đura, Zmaj ili Laza Kostić. Rasprava se vodila u književnim krugovima, pa je tadašnje društvo Zmaja stavljalo na najviše mesto. Danas, 70 godina posle njegove smrti, posle svega što su napisali Ljubomir Nedić, Skerlić, Kočić, Marko Car i Laza Kostić, danas nam je jasno da su ispred Zmaja i Đura i Laza Kostić koji su dostigli najviše vrhove poezije u svetskim merilima. Posle »Đulića« Zmaj nije imao snage da napiše neku veću ili značajniju ljubavnu pesmu.

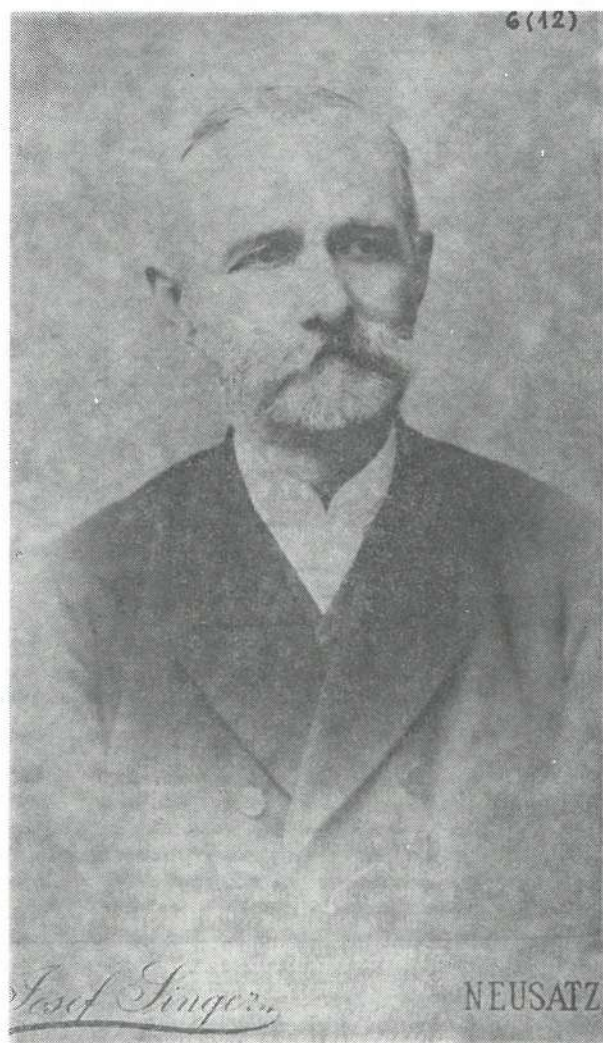

Slika 11. — Zmajev crtež na receptu. Svojina druga Ilije Ilića-Tuvegdžije, kolekcionara iz Srem. Karlovaca.

Nije gotovo ništa ostavio ni o Maci ni o Anki, svojim poćerkama koje je neobično voleo. Pred kraj svoga života govori se da je imao jednu veliku simpatiju, suprugu dr Zarka Miladinovića, poznatu književnicu i prevodioca Milicu Miladinović (Laura Giesel). Ona ga je u poslednjim časovima negovala i bila mu uteha. Zmaj joj nije posvetio ni približno jednu pesmu kao što je »Santa Marija de la saluta«. Ali je Zmaj u nećemu ipak iznad ova dva liričara. On je značajniji za naš narodni život. Čistota njegovog jezika, lakoća izraza, moralne i zdravstvene pouke postale su svojina dece i omladine i oni su ih prihvatili i citirali kao svoje misli, pa ih i danas, još 70 godina posle Zmaja, deca i omladina recituju i citiraju. On je, kako je Skerlić rekao, rasipao svoj veliki pesnički talent i raskovao ga u sitan novac koji je obilato trošio za dnevne potrebe svoga naroda. Ovde nam je Zmaj blizak i kao učitelj i zdravstveni prosvetitelj od velikog značaja.

U celoj dečjoj poeziji Zmaj se oseća i nalazi svugde kao lekar. I u drugim njegovim delima lekari ga osećaju kao lekara. To nam je tek danas, s našim današnjim znanjima o medicini, jasno. Nije Zmaj pesnik progutao Zmaja lekara, već je Zmaj lekar utkan u celu Zmajevu poeziju.

Njegovi članci o zdravlju aktuelni su još i danas, te vidimo da je on vrlo dobro poznavao medicinu u vremenu u kojem je živio, a u velikoj meri, kao što smo već rekli, bio je i vizionar. Što nije umeo bolesniku da naplati vizitu u onom vremenu kad se sve kupovalo i prodavalo, tada se činilo ljudima da Zmaj nema medicinskog znanja, jer ne ume da ga proda.

Slika 12. — Poslednji snimak Zmaja krajem 1902. godine iz albuma uspomena pok. Zorke Lazić, urednice Dečjih novina, sledbenice Zmajevne.

Kroz ceo XIX vek naši lekari malo uspeavaju da se bave bazičnim medicinskim naukama zato što nemaju institute, niti mogućnosti za rad. Takođe ne mogu da se bave ni kliničkom medicinom, pošto su bili od klinike

jako daleko. Časni izuzeci su ovde Zmajevi prijatelji dr Radišić, asistent prof. Škode i dr Andrejević, asistent prof. Brikea, ali se, na žalost, njihova naučna karijera vrlo brzo završila, pošto vrlo rano umiru od tuberkuloze. Drugi opet s medicine okreću prema svojim mogućnostima na drugo polje naučnog rada: Vuk Marinković na fiziku, Pančić na botaniku, T. Margo na zoologiju, postizući ovde vrlo značajne rezultate u evropskim razmerama. Treći su istaknuti javni i kulturni radnici i rade na opštem kulturnom i zdravstvenom uzdizanju našeg naroda. Preko kalendara, časopisa, knjiga za narod koje izdaje Matica, preko časopisa »Zdravlje«, preko predavanja i saveta rade na podizanju zdravstvenog nivoa našeg naroda. Nabrojaćemo ih onako kako se javljaju u našem javnom životu: Natošević, Andrejević, Zmaj, Abukazem, Jovanović-Batut, Jovanović-Morski, Laza Paču, Jovan Paču, Miljanić (Zmajev prijatelj iz Crne Gore), Vojislav Subotić Mlađi, Radivojević (Zmajev prijatelj iz Kamenice) i na kraju u XX veku Laza Marković i Buki Popović. Među ovim pregaocima na polju čuvanja i unapređenja narodnog zdravlja Zmaj lekar ima vrlo istaknuto i vrlo časno mesto.

Literatura

1. Javor, 1863, komplet, prvi značajni radovi; — 2. Javor, 1878, str. 495, 527 i 563. Higeja idealna zdravstvena varoš; — 3. Javor, 1880. i 1881, komplet; — 4. *Jovanović Jovan Zmaj*: Slučaj intermitenca sa tumorom slezine. Srpski Arhiv, 11—12, 1895, str. 2; — 5. *Kostić Laza*: O Jovanu Jovanoviću Zmaju, njegovom pevanju, mišljenju i pisanju u njegovom dobu. Sombor, 1902, izdanje autora; — 6. *Kostić Strahinja*: Nemački prevodioci srpskih umetničkih pripovedaka. Zbornik Matice srpske za jezik i književnost VI—VII, (1959), str. 205. (Milica Miladinović-Laura Giesel); — 7. *Leskovic Mladen*: Zmajev bečki dnevnik. Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, VI i VII 1959, str. 96—203; — 8. Srpski omladinski kalendar za 1872. godinu. Zmajev članak o spavanju i bdenju; — 9. *Nenadović dr Ljubomir, Pejčić dr Konstantin*: Domaći lekar za 1871. i za 1872. godinu. Pančevo. (Zmaj piše o hrani i članak o starima za stare); — 10. Neven, izdavač Arsa Pajević, kompleti 1880—1890; — 11. Neven, 1891, izdavač Zmaj u Beogradu; — 12. Neven, 1898—1902, zagrebačko izdanje; — 13. *Savić dr Milan*: Letopis Matice srpske, sv. 304, 1925, str. 157 (o Joletu i Zmaju); — 14. *Skerlić dr Jovan*: Istorija nove srpske književnosti. Izdanje Rad, Beograd, 1953; — 15. *Stajić Vasa*: Jovan Jovanović Zmaj. Knjižara »Slavija«, Novi Sad, 1933; — 16. *Sević dr Milan*: Zmaj kao lekar. Gl. Istorijškog društva u Novom Sadu, VI, 1933, str. 400; — 17. Zastava, br. 138, god. 1870, Zmaj objavljuje da počinje praksu u Novom Sadu; — 18. Zastava, br. 137, god. 1870, Zmaj doktor medicine; — 19. Zastava, br. 135, god. 1874, zahvalnost Zmaju za lečenje; — 20. Zastava, komplet za godine 1880—1882 i komplet za godinu 1889; — 21. Zastava, komplet za 1902. i 1903. godinu, izveštaj o Zmajevim bolestima; — 22. Zastava, komplet za 1904. god., izveštaj o bolesti i smrti Zmaja; 23. Brankovo kolo, 1904, str. 673, nekrolog Zmaju; — 24. Letopis Matice srpske, 1904, knj. 226, nekrolog Zmaju; — 25. Srpski arhiv 1904, str. 239, nekrolog Zmaju; — 26. Zastava, 12. VI 1904, objava smrti i nekrolog; — 27. Zastava, 17. VI 1904, objava i izveštaj sa pogreba.

ZMAJ JOVAN JOVANOVIĆ AS PHYSICIAN

Dušan MIŠKOV

The outstanding Yugoslav poet Zmaj Jovan Jovanović was a physician, too. He began his medical studies when he was thirty years old, and he enrolled in Medical school in Budapest in 1864. In December, 1870 he finished his studies, recieved his degree

from the School of Medicine and went in for medical practice. He performed his medical practice in Pančevo, Novi Sad, Futog, Kamenica, Vienna, Belgrade and Zagreb. His written medical work is relatively small. He had written about sleeping, nutrition, nettles as a nutritional article and about its advantage for physical development, then about food poisoning, importance of milk consumption, lemon juice etc. He had reported one case of malaria with splenomegaly in the Serbian archive. However, his most important activity as a physician was his work in the field of health education. Through his poems which were published in his magazines »Neven« and »Starmali«, he contributed a lot to the health education of the young people and to the protection and improvement of public health. As a health educator, he was a very important person, so he belonged to the group of our physicians-health educators and his contemporaries, such as: Djordje Natošević and Ognjanović, Milan Jovanović-Morski, Milan Jovanović-Batut, and many other zealous workers in the field of the improvement of public health and health culture of our people.

PRIKAZ KNJIGA

T. Ilić: BEOGRAD I SRBIJA U DOKUMENTIMA ARHIVA ZEMUNSKOG MAGISTARA 1739—1788.

Beograd, 1974, I knjiga, strana 809, izdanje Istorijskog arhiva Beograda

Muzej grada Beograda svojim dosadašnjim izdanjem građe za period pre I srpskog ustanka, kao i za sam I ustanak, dosada je najviše učinio za njegovo bolje upoznavanje i njegov doprinos je zaista veliki našoj nauci.

Svojom poslednjom knjigom za period 1739—1788. g. koju nam je pripremio T. Ilić pružen nam je vrlo dragocen materijal za period koji je obavijen najtamnijim velom u našoj nauci. Spomenuta građa odnosi se na elemente ekonomske i političke prirode koje su u spomenutom periodu postojali u Beogradu i Srbiji. Iz nje vidimo da je Srbija i tada predstavljala jako ekonomsko zaleđe Austrije iz koga je izvoz stoke i stočarskih proizvoda igrao vrlo značajnu ulogu. Pored ostaloga, ova građa sadrži i vrlo dragocene podatke koji se odnose na političke i zdravstvene prilike. Iz navedenog razloga ova knjiga dokumenata je zanimljiva za sve one koji se bave proučavanjem političke, ekonomske i zdravstvene prošlosti Beograda i Srbije.

Ovom svojom knjigom, kao i ostalima, Arhiv grada Beograda zaista se odužio istinski našoj nauci i pokazao se ne samo kao izvanredni organizator za izdavanje ovakve građe, već i da raspolaže izvanrednim naučnim kadrom sposobnim da najuspešnije rešava naučne probleme ovakve vrste. Ova činjenica može da služi na čast našoj nauci i samoj ustanovi.

U tehničkom pogledu knjiga je izvanredno opremljena, pored odlične štampe, snabdevena je vrlo iscrpnim sadržajem i preglednim registrom, zbog čega se može lako koristiti.

Zbog svih gore navedenih kvaliteta ona zaslužuje osobitu pažnju, pa je zato najtoplije preporučujemo svima onima koji se bave političkom, ekonomskom i zdravstvenom istorijom ovog perioda Beograda i Srbije. Njegov autoru T. Iliću i celoj ekipi Muzeja grada Beograda možemo biti zahvalni za ovako dragocen doprinos našoj nauci.

Relja V. KATIĆ